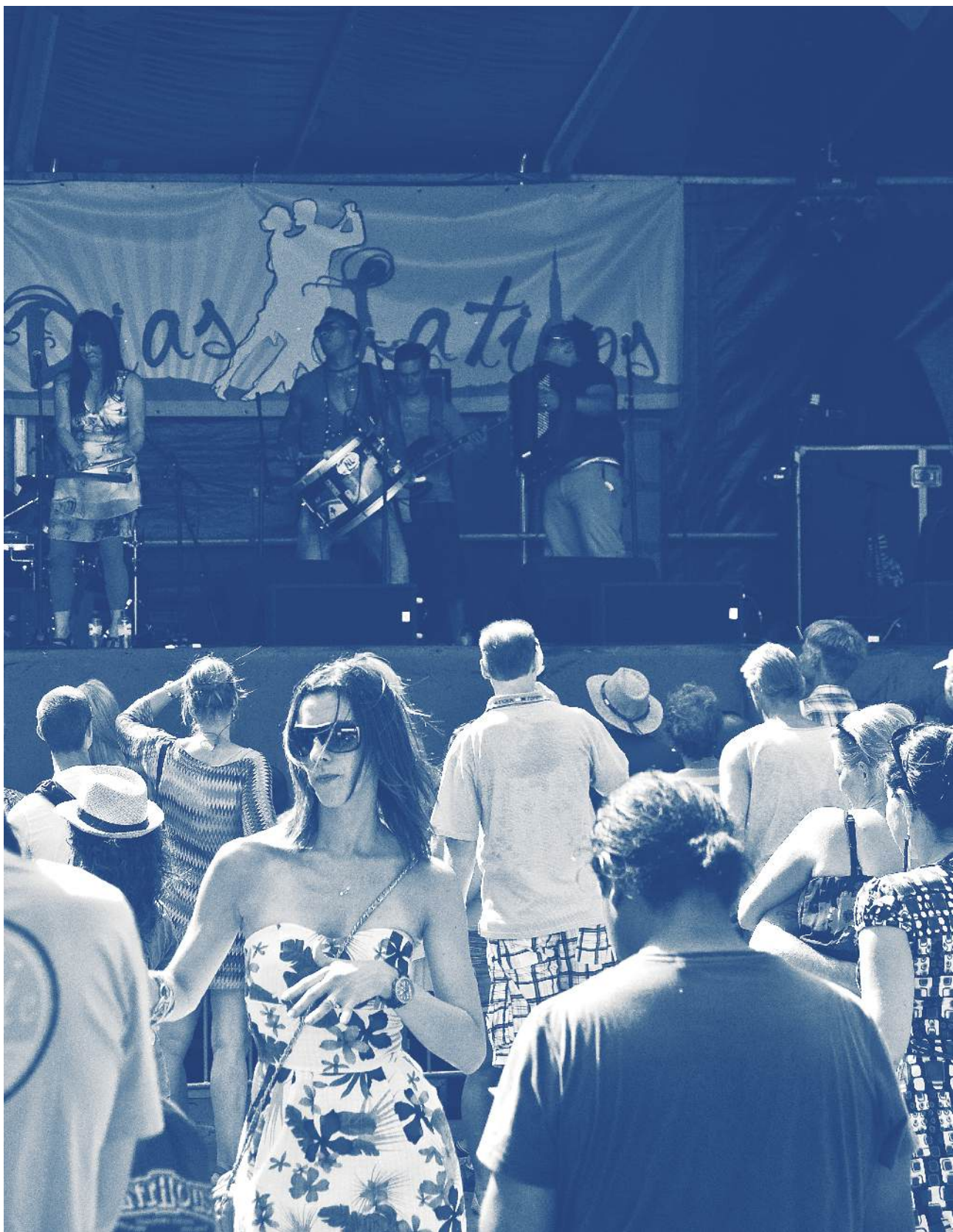

Kerkennacht: een momentane gemeenschap?

De laatste twaalf jaar is in verscheidene Europese landen een oecumenisch *kerkenfestival* ontstaan, waarbij lokale kerken hun 'huis' openstellen met een gevarieerd programma met zang, meditatieve vieringen, (leken)preken, rondleidingen, dans, theater, debat, ontmoeting, muziek, film, maaltijden en 'een beetje spektakel'. Sinds enkele jaren worden ook in Nederland Kerkennachten georganiseerd. Samen met Elpine de Boer onderzocht Henk de Roest wat deelname aan zo'n Kerkennacht met bezoekers, al dan niet gelovig, doet. Ontstaat er ook verbondenheid tijdens een dergelijke gedeelde ervaring?

In een steeds groter aantal plaatsen in Duitsland vormt het momenteel een jaarlijks terugkerend evenement op de culturele agenda. Elk jaar groeien de bezoekersaantallen, waarbij het tegenwoordig in de grote steden gaat om tienduizenden deelnemers. Zo namen bijvoorbeeld aan de laatstgehouden Kerkenacht van 2011 in Hamburg meer dan 80.000 bezoekers deel aan de activiteiten. Meer dan 130 gemeenten en parochies stelden hun gebouwen open (www.ndkh.de).

Sinds enkele jaren worden Kerkennachten ook in Nederland georganiseerd. In juni 2011 is de Kerkennacht door een projectgroep vanuit de Raad van Kerken en de Vereniging van Beraad Grote Steden in Nederland (VBGS) in 21 grotere en kleinere steden en dorpen gecoördineerd, waarbij de lokale kerken het programma bepaalden. Op basis van tellingen door vrijwilligers hebben in 2011 30.000 tot 50.000 mensen meegedaan. De Kerkennacht lijkt een 'succesformule', die in 2013 zal worden herhaald met, naar verwachting, nog meer deelnemende geloofsgemeenschappen. ▷

Beleving

Samen met Elpine de Boer, godsdienstpsychologe bij de Universiteit Leiden, en in nauw overleg met de projectgroep, heb ik tijdens de Kerkennacht 2011 een kwantitatief empirisch onderzoek gehouden. We ontvingen bijna 1400 enquêteformulieren terug, die inzicht geven in het profiel van de bezoekers (geslacht, leeftijd, opleiding, levensbeschouwelijke identiteit, kerkganger/niet-kerkganger), maar ook in wat de deelnemers hebben ervaren.

We constateerden dat één op de vier bezoekers aan de Kerkennacht zichzelf aanduidt als 'niet-kerkganger'. Bijna 60 procent van de bezoekers is vrouw; de gemiddelde leeftijd van alle bezoekers ligt op 55,1 jaar (overigens: kerkgangers gemiddeld 57,4 jaar, niet-kerkgangers gemiddeld 48,7 jaar).

We vroegen 'wat de bezochte activiteit speciaal maakt', we vroegen naar 'verschil in beleving met andere evenementen zoals museumnacht, popconcert, festival', of de activiteit 'nieuwsgierigheid teweegbrengt naar...' en of de Kerkenacht het beeld dat men had van de kerk heeft 'veranderd', 'versterkt' of 'niet heeft beïnvloed', en hoe men een eventuele verandering omschrijft. Telkens waren er antwoordcategorieën en was er ruimte voor open antwoorden, waar volop gebruik van is gemaakt.

Daarnaast analyseerden we meer dan 350 formulieren die werden ingevuld door de vrijwilligers die de organisatie mogelijk maakten. Elders hebben we de resultaten gepubliceerd (De Boer & De Roest 2012). In dit themanummer van *Handelingen* concentreren we ons op

de gemeenschapsvormende 'werking' van het festival. Daarbij kijken we naar de betrekkingen tussen de organiserende gemeenschappen, naar de relaties met niet-kerkelijke instellingen en naar de verbondenheid die mogelijk tussen de bezoekers onderling is ontstaan. Is een festival, vanwege de rituele dimensie ervan, niet bij uitstek een momentane gemeenschap?

Rituele dimensie?

Er zijn in onze samenleving indicaties voor een verschuiving van duurzame, 'geïstitutionaliseerde', 'zware' gemeenschappen naar 'lichte gemeenschappen' (Duyvendak & Hurenkamp 2004), van betrokkenheid op lange termijn naar tijdelijke of incidentele betrokkenheid, van verplichting naar vrijblijvendheid, van vanzelfsprekende deelname naar een bewuste keuze voor een bepaald aanbod, van regelmatige deelname naar een keer aanwezig zijn bij een festival, evenement of, met de Engelse term, *event*. Het ene verband is 'nog kortstondiger dan het ander' (Mommaas 2004, 165), waarbij het bij de *events* om eenmalige gebeurtenissen gaat. Daarop concentreer ik mij in dit artikel.

Ik beperk mij daarbij tot de 'gemeenschapsvormende werking' van een specifiek *event*, namelijk de Kerkennacht 2011. Eerder is aangetoond dat *events* sociale netwerken versterken (m.n. sportevenementen, Kemp 1999) en een bijdrage leveren aan de versterking van het sociale kapitaal van de gemeenschappen die het *event* mogelijk maken (De Bres & Davis, 2001; Misener & Mason 2006; 2009). Het organiseren van een *event* vraagt om samenwerking. Voor multiculturele festivals bijvoorbeeld, waarin diverse ethnische culturen worden gepresen-

< *Dias Latinos, Amersfoort*

teerd en ‘gevierd’ met kunstpresentaties, dans, muziek en maaltijden, is coöperatie essentieel. Daarnaast schept een festival, zowel wanneer het eenmalig plaatsvindt als wanneer het gaat om een periodiek terugkerend cultureel evenement, verbondenheid onder de deelnemers (Salamone 2000; Hilbers 2006). Dat gebeurt al wanneer twee mensen met dezelfde nieuwgierigheid elkaar ontmoeten, maar vooral als meerdere individuen elkaar treffen in een ‘*single time-space frame*’, waarbij een gedeelde interesse of de inhoud van het festival of onderdelen ervan een ervaring van verbondenheid kunnen tweewebbrengen en versterken.

‘*All types of festivals seem to involve some form of social interaction and connectivity*’ (Lee et al. 2011, 338).

Festivals kennen een rituele dimensie, waarin de ritualiteit niet betrekking heeft op een crisis of transitie, maar op de intensivering van de ervaring. Literatuur over festivals ziet deze als *events* die de alledaagse werkelijkheid voor een paar uur, één of enkele dagen, onderbreken. Ze vormen een ‘*time out of time*’. Ze hebben een liminaal en tijdelijk karakter (Turner 1974). Daardoor creëren ze een gemeenschapservaring voor enkele uren of een paar dagen, zolang als het festival duurt. Deze ervaring kan ook nog naderhand worden ervaren, bijvoorbeeld wanneer het gesprek erover en de uitwisseling van de beleving online wordt voortgezet. Ook kan het zijn dat tijdens het festival rond één podium, bijvoorbeeld door een gedeeld geraakt worden door de sfeer en muziek, de ervaring van een momentane gemeenschap ontstaat.

Wanneer ze periodiek terugkeren, kunnen *events* een vermogen creëren om aantrekkelijk te zijn voor een groter aantal mensen dan het aantal mensen dat op een specifiek *event* afkomt. Ook in en rond de kerken zien we dat incidentele *events* die worden herhaald en waarover wordt doorgepraat, meer en meer mensen trekken en een bredere uitstraling kennen. De Preek van de Leek in Amsterdam is hiervan een goed voorbeeld. Na vijf series diensten is een vaste kern vrijwilligers ontstaan, daaromheen is er een kring die afkomt op nu net die ene bekende Nederlander die in de dienst voorgaat, daaromheen is een wat grotere kring gegroeid van regelmatige bezoekers en weer daaromheen heeft zich een groeiende kring gevormd van intussen bijna drieduizend ‘vrienden’ die een nieuwsbrief ontvangen. De Preek van de Leek kent een ‘vrijblijvende verbondenheid’ die door regelmatige publiciteit en bij een nieuwe serie preken en bijbehorende liederen en gebedsteksten weer wordt geactualiseerd en ook weer tot nieuwe deelnemers leidt.

De Kerkennacht lijkt naadloos in het geschetste beeld van een *festival* te passen en vergelijkbare effecten te sorteren. Het alledaagse ritme wordt onderbroken, er is in een kort, geconcentreerd tijdsbestek veel muziek, maar ook valt er veel te zien en wordt er veel verteld. Wat de Kerkennacht daarbij aantrekkelijk maakt is dat, evenals bij bijvoorbeeld multiculturele festivals, diverse gebouwen en geloofsgemeenschappen en verschillende activiteiten binnen een ruimte op één dagdeel, in dit geval de avond, vrijblijvend te bezoeken zijn. Telkens kan zich ter plekke en *for the time being* een gemeenschap vormen, terwijl tegelijkertijd

de rondwandellende en rondfietsende bezoekers met elkaar een ervaring van verbondenheid kunnen beleven.

Juist van een festival als de Kerkennacht zouden we mogen verwachten dat de rituele dimensie zorgt voor een intensivering van de ervaring van verbondenheid. Onze vraag is nu echter: is dat bij de Kerkennacht 2012 ook gebeurd? Wat zeggen de bezoekers daar desgevraagd zelf over? Kunnen we op grond van empirisch onderzoek wel zo gemakkelijk van ‘momentane gemeenschapsvorming’ spreken? Doen zich daarbij wellicht ook verschillen voor tussen kerkgangers en niet-kerkgangers, of tussen mannen en vrouwen? Deze vragen zal ik beantwoorden door enkele resultaten te presenteren uit een kwantitatief onderzoek onder de bezoekers en de vrijwilligers.

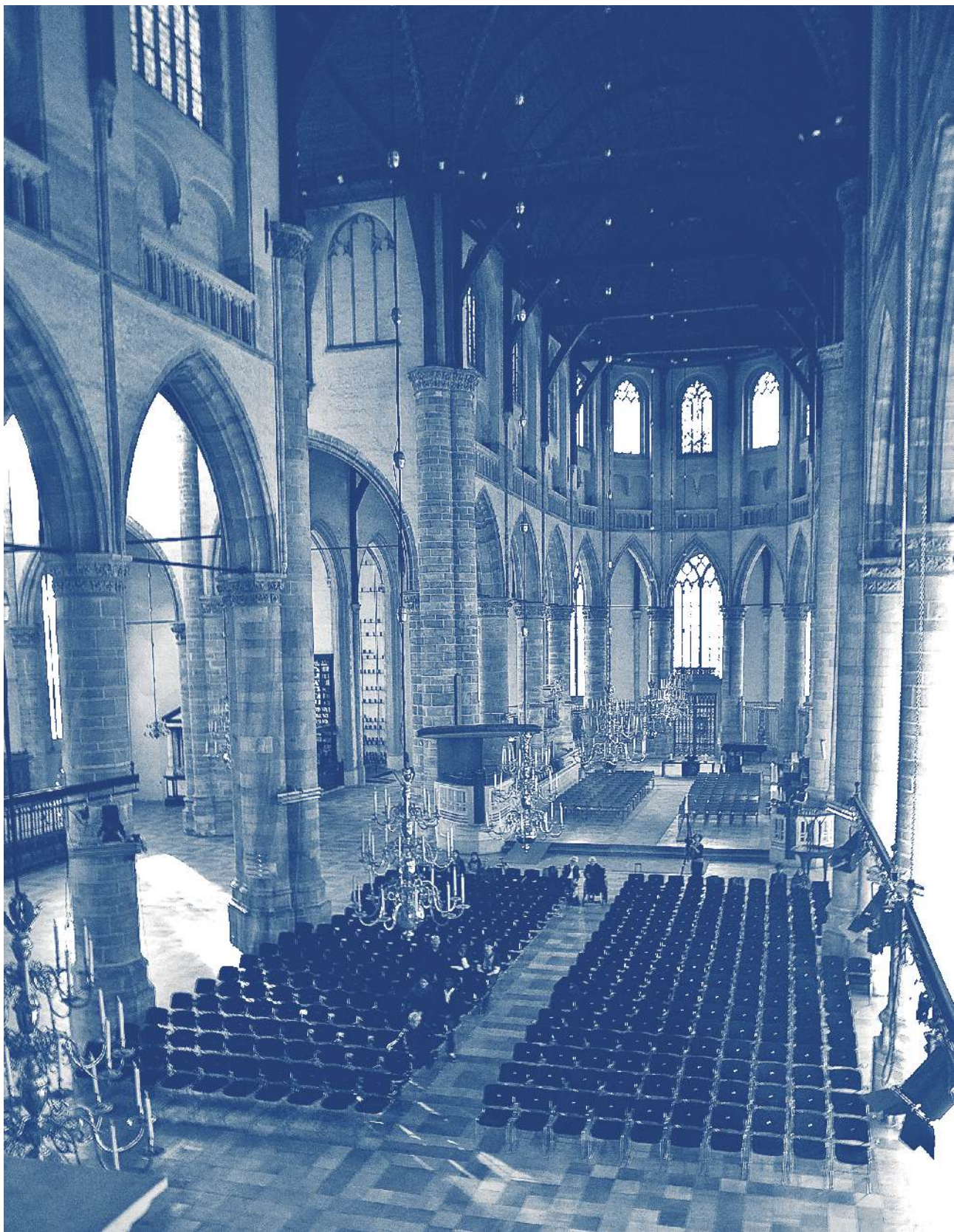
Eerst geef ik echter een korte schets van de geschiedenis van de Kerkennachten in West- en vooral Midden-Europa, waarbij *en passant* eerder empirisch onderzoek besproken wordt en ik de resultaten ervan in verband breng met onze vraagstelling.

Vooraf in steden

Een terugblik. In 1995 organiseren enkele kerken in Frankfurt am Main de eerste *Nacht der offenen Kirchen*. Pinksteren 2000 zien we in verschillende steden en dorpen in Duitsland een verspreiding van het fenomeen. In meer dan honderdvijftig kerken van Berlijn en Brandenburg, waar enkele jaren eerder voor het eerst de Museumnacht is gehouden (Hagendorn-Saupe et al. 2003), staan 10 juni 2000 enkele uren lang de deuren open voor concerten, theater, pantomime, lezingen, film, meditatie

en middernachtsgebeden. In 2001 sluiten meer steden en, binnen de steden, meer kerkelijke gemeenschappen zich bij het initiatief aan. De Kerkennacht groeit in verscheidene regio’s in Duitsland daarna uit tot een, jaarlijkse of tweejaarlijkse, traditie, telkens met een thema. In Dresden – partnerstad van Rotterdam – wordt in 2003 een eerste Kerkennacht gehouden.

Een onderzoek in deze stad, in 2005 op verzoek van de organisatie uitgevoerd door 29 onderzoekers van de Technische Universität Dresden (www.nacht-der-kirchen.dresden.de) laat zien dat de – overwegend hoogopgeleide (50 procent) – bezoekers (n=701) vooral geïnteresseerd zijn in een muzikaal aanbod (70 procent), tentoonstellingen in het kerkgebouw (65 procent) en rondleidingen in het kerkgebouw (65 procent). Minder aansprekend zijn: gezelligheid (22 procent, onder jongeren tot 30 jaar overigens 39 procent), liturgische vieringen (*Gottesdienste*, *Andachte* 22 procent, onder ouderen vanaf 65 jaar 82 procent), discussies en lezingen (20 procent). De niet- of zelden-kerkgangers (*Kirchenferne*) zijn vooral geïnteresseerd in tentoonstellingen en rondleidingen, de kerkgangers meer in muziek en vieringen. Voorzichtig zouden we kunnen stellen, dat de *Kirchenferne* bij de Kerkennacht in Dresden een zekere distantie bewaren tot datgene wat zij als typisch kerkelijk beschouwen. Wanneer het gaat om ritualiteit, betrokken op de intensivering van de ervaring, lijken (oudere) kerkgangers daarvoor eerder open te staan. Van de bezoekers geeft overigens 47 procent aan geen lid van een kerkgenootschap te zijn. Daarbij gaat het onder hen bij 61 procent om mensen die nooit lid zijn geweest, bij 39 procent om mensen die hun

lidmaatschap hebben opgezegd. Bij de *waarder*ing kruist 72 procent van de bezoekers aan dat zij de volgende Nacht van de Kerken zeker zullen bezoeken, 18 procent van de bezoekers zegt: 'misschien', 7 procent denkt van niet en 3 procent weet het niet. De mensen die voor de derde keer meedoen (de 'fans') geven vrijwel allemaal (96 procent) te kennen dat zij ook de volgende Kerkennacht willen bezoeken. Andere – beperkter opgezette – bezoekersonderzoeken in Halle en Darmstadt laten eveneens een hoge 'tevredenheid' zien met het aanbod. Meditatieve vieringen blijken daarbij veel mensen te trekken, waarvan een substantieel deel (in Darmstadt 31 procent) in het jaar ervoor geen enkele kerkdienst of mis had bijgewoond.

Kerkennachten lijken vooral in de steden georganiseerd te kunnen worden. Toch zijn in de jaren na 2004 ook in dorpen Kerkennachten ontstaan. De Landeskirche van Nordrhein-Westfalen organiseerde in 2004 een *Nacht der offenen Kirchen* (van 20.00-24.00 uur), waaraan door vele geloofsgemeenschappen op het platteland werd meegewerkt. In Oostenrijk verspreidt de Kerkennacht zich, na een eerste nacht in Wenen in 2004, al snel naar kleine steden en dorpen, waarbij in 2011 meer dan 700 (!) kerkelijke gemeenschappen meedoen. Sinds enkele jaren doen ook gemeenten en parochies in steden en dorpen in Tsjechië, Hongarije en Slowakije mee. Samenwerking tussen kerken, maar ook met de lokale overheid, plaatselijke verenigingen, stichtingen en instellingen, wordt nadrukkelijk nagestreefd.

In Nederland waaien vanaf 2003 de verhalen

over de Kerkennacht binnen via het gemeentetecontact van de Laurenskerk in Rotterdam met Dresden. Men is onder de indruk van de oecumenische samenwerking, van de kansen om niet-kerkelijke mensen te bereiken en men ziet mogelijkheden voor creatieve, artistieke en spirituele (bijvoorbeeld muzikale of meditatieve) presentaties van datgene wat kerken in huis hebben. In 2007 wordt in Rotterdam de eerste Kerkennacht georganiseerd. In 2009 stemmen de organisatoren de datum af en vindt het evenement in één weekend in juni plaats in Den Haag, Utrecht en Rotterdam. Inzet en bedoeling zijn telkens dat kerken in de stad hun binnenkant zichtbaar maken. Niet alleen voor de 'eigen kerkelijke achterban', maar ook voor de bewoners van de wijk rondom het gebouw om samen 'iets te beleven dat van toegevoegde waarde is'.

In het najaar van 2009 wordt het initiatief van de grote steden verbreed en wordt samenwerking gezocht via de koepel van de landelijke Raad van Kerken. Het verlangen groeit om, nadat eerder door de Raad van Kerken vier keer een centrale landelijke Kerkendag is georganiseerd (Utrecht 1989, Amersfoort 1992, Kampen 1998, Zwolle 2004), nu een soortgelijk evenement te organiseren, maar dan decentraal. Het aantal plaatsen dat in 2011 meedoet, wisselt in de aanloop naar de maand juni. Er vallen steden af en er komen naarmate de Kerkennacht dichterbij komt steeds meer steden bij. De maanden na de eerste landelijke vergadering groeit de lijst van deelnemers uit tot 21 steden en dorpen. Er worden twee data vastgesteld: vrijdag 24 en zaterdag 25 juni. Het zal in principe niet moeten gaan om één kerk waar alle kerken zich gezamenlijk presenteren, maar om

< Grote of Sint-Laurenskerk, Rotterdam

zoveel mogelijk kerken en kerkgebouwen, die ieder naar eigen identiteit zichzelf presenteren. Het is een model dat de lokale geloofsgemeenschappen van meet af aan in een oecumenische stroomversnelling zal brengen.

Bezinningsmoment

Uit de vrijwilligersformulieren kunnen we afleiden dat er in 2011 in mindere (25,8 procent) of meerdere mate (58,5 procent) sprake is geweest van samenwerking met lokale andere kerkelijke gemeenschappen.

Een vergelijkbaar antwoordpatroon is herkenbaar bij de vraag of het organiseren van de activiteit de oecumene heeft versterkt. Letterlijk, ‘tijdens of als gevolg van het organiseren van de activiteit (o.a. de voorbereiding etc.) is de oecumene versterkt ...’ ‘Niet van toepassing’ zegt 16 procent van de vrijwilligers in antwoord op deze vraag. ‘Een beetje of soms’: 33,3 procent en ‘behoorlijk of zeer zeker van toepassing’: 50,7 procent. Waar onze verwachting was dat samenwerking onontkoombaar is, blijkt – volgens de vrijwilligers – dat de mate waarin wordt samengewerkt verschilt: van helemaal niet tot intensief. Daarnaast is er een opmerkelijk percentage vrijwilligers dat aangeeft dat er een versterking heeft plaatsgevonden van de samenhang met mensen, groepen of instituten ‘van buiten de kerk’. Enigszins versterkt (‘een beetje of soms van toepassing’) zegt: 41,6 procent, en een ‘sterke versterking’ van deze samenhang wordt gerapporteerd door 44,2 procent van de vrijwilligers. Tellen we beide percentages bij elkaar op, dan betreft het 85,8 procent. Uit deze percentages kunnen we concluderen dat, in overeenstemming met onze verwachting op

grond van het onderzoek naar multiculturele festivals, er door de Kerkennacht sprake is geweest van een versterking van de verbondenheid tussen zowel (een aantal) kerkelijke gemeenschappen onderling als met (een aantal) niet-kerkelijke mensen, groepen en instellingen. Daarmee kunnen we echter nog niet spreken van een ‘momentane gemeenschap’.

We komen dicht bij een antwoord op de vraagstelling dankzij de bezoekersvragen naar het *verschil in beleving met andere evenementen*, waarbij de Kerkennacht voor een overgrote meerderheid van de bezoekers een andere beleving geeft dan voornoemde evenementen (12,6 procent geen verschil, 87,6 procent wel). Een inventarisatie van de activiteiten leert dat het bij 27 procent van de activiteiten gaat om ‘koormuziek, dans, concert’, en bij 16 procent om ‘vieringen of (leken)preken’. Kleinere percentages gelden voor ‘drama, theater’, ‘zelf schilderen’, en ‘spiritueel’, ‘bijbelquiz’ en ‘kinderactiviteiten’, ‘maaltijden’ en ‘geloofsgesprek’. Onder de noemer informatief, zoals rondleidingen, lezingen, diaconale informatie en tentoonstellingen over het kerkgebouw, valt 27 procent van het activiteitenaanbod. Kerkgangers blijken vaker (gem. 91,3 procent) aan te geven dat er verschil in beleving is met andere evenementen dan niet-kerkgangers (gem. 76 procent). Voor een kwart van de niet-kerkgangers is er geen verschil.

Ook het antwoord op de vraag naar het *bijzondere of speciale van de activiteit* (meerdere opties mogelijk) is van belang voor onze vraag. Op de zo gestelde vraag antwoordde 2 procent van alle bezoekers: ‘niet zo speciaal’. De andere antwoordcategorieën staan met de percentages in het volgende overzicht.

Wat maakt deze activiteit voor u speciaal? (alle bezoekers)		
Inspirerend	49,4 %	n=672
Een bijzondere sfeer	45,6 %	n=620
Een bijzonder gevoel van verbondenheid	37,1 %	n=504
Een moment van bezinning	39,0 %	n=531
De ruimte	34,7 %	n=472
Samen met onbekenden	29,5 %	n=401
's Avonds / 's nachts	29 %	n=395
Leerzaam	27,1 %	n=369
Samen met mensen die ik goed ken	26,0 %	n=354
Een bepaalde energie	16,2 %	n=220
Contact met God, het hogere en/of een hogere macht	15 %	n=204
Iets anders namelijk ...	15,7 %	n=214
(veel bijgeschreven)		

Meerdere variabelen konden door factoranalyses geclustered worden tot één factor. De resultaten zeggen iets over wat de bezoekers het belangrijkste hebben gevonden. Uit de analyses blijkt, dat alle bezoekers samen (kerkgangers en niet-kerkgangers) vooral een *moment van bezinning* hebben ervaren, die voor een aantal van hen te maken heeft met een *gevoel van verbondenheid* en *contact met God, het Hogere, en/of een hogere macht*, waarbij de aard van de bezinning als *inspirerend* is beleefd. Er is iets ‘vanbinnen’ gebeurd. Op de tweede plaats komt een specifieke, *bijzondere sfeer*, die vooral met de *ruimte* te maken heeft en met het gegeven dat het *'s avonds of 's nachts* plaatsvindt. Als derde komt *samen met anderen* naar voren. Ten slotte blijkt wat mensen in de Kerkennacht hebben ervaren *leerzaam* voor hen te zijn. Het maakt hen vervolgens vooral nieuwsgierig naar kerkelijke symbolen, zo blijkt.

Dezelfde onderzoekstechniek is toegepast op de groep van kerkgangers en de groep van niet-kerkgangers. Voor de kerkgangers lijken er op het eerste gezicht niet veel verschillen met de totale groep respondenten te zijn. Een *moment van bezinning* ‘scoort’ het hoogst. Deze ervaring hangt samen met verbondenheid, energie, contact met God/het Hogere en ‘inspirerend’. Verbondenheid met anderen, zowel met bekenden als niet-bekenden, komt bij kerkgangers op de tweede plaats. Wanneer het gaat om de specifieke *sfeer* zetten de kerkgangers deze op de derde plaats, bij de niet-kerkgangers komt deze factor op de tweede plaats.

Terugkijkend naar de beschrijvende statistiek zien we de verschillen tussen kerkgangers en niet-kerkgangers op het punt van de verbondenheid met anderen nog wat scherper. Er doen zich geen significante verschillen voor tussen

kerkgangers en niet-kerkgangers wanneer het gaat om de waarderingscategorieën: 'niet zo speciaal', 's avonds', 's nachts', 'leerzaam', 'inspirerend', 'een bijzondere sfeer' en 'een bepaalde energie'. Op één waarderingscategorie 'scoren' de niet-kerkgangers hoger dan de kerkgangers. Zij vinden een activiteit gemiddeld significant vaker speciaal vanwege *de ruimte* (47,9 procent, n=152) dan de kerkgangers (30,9 procent, n=314). Op vier waarderingscategorieën scoren kerkgangers (gemiddeld) echter significant hoger (grootste verschillen eerstgenoemd) dan niet-kerkgangers:

- bijzonder aan de activiteit is het ervaren van *een bijzonder gevoel van verbondenheid* (kerkgangers gem. score 43,5 procent, n=442 versus niet-kerkgangers 17,7 procent, n=56);
- bijzonder aan de activiteit is dat deze geleid heeft tot *contact met God, het Hogere, en/of hogere macht* (18,3 procent, n=186) versus niet-kerkgangers (4,1 procent, n=13);
- bijzonder aan de activiteit is dat de activiteit wordt ervaren *samen met onbekenden* (kerkgangers 31,9 procent, n=324 versus niet-kerkgangers 21,1 procent, n=67);
- bijzonder aan de activiteit is dat de activiteit wordt ervaren *samen met mensen die ik goed ken* (kerkgangers 28,1 procent, n=286 versus niet-kerkgangers 18,9 procent, n=60).

De factoranalyse laat zien dat de eerstgenoemde waarderingscategorie waarschijnlijk vooral in religieuze zin is geïnterpreteerd. Voor de tweede is deze interpretatie duidelijk. In deze 'religieus-spirituele' waarderingscategorieën doen zich dus opvallende verschillen voor in de beleving

van kerkgangers en niet-kerkgangers. Echter ook in de sociale dimensie (waarderingscategorie 3 en 4) zijn er significante verschillen.

Ook bij de beleving van mannen en vrouwen constateren we verschillen. Bij de beleving zijn er tussen mannen en vrouwen weliswaar meer overeenkomsten dan verschillen, echter een significant verschil treedt op bij een 'bijzonder gevoel van verbondenheid': 42,5 procent van de vrouwelijke bezoekers (n=343) kruist deze categorie aan tegenover 29,3 procent (n=159) van de mannelijke bezoekers.

We hopen in de nabije toekomst de analyse te differentiëren in relatie tot de inhoud van de activiteit. Een informatieve rondleiding leidt nu eenmaal waarschijnlijk tot een andere waardering dan een Taizéviering. Vanwege ziekte van één van de onderzoekers moesten we de analyse noodgedwongen onderbreken.

Gemeenschapsservaring

Kunnen we nu beweren dat de Kerkennacht een 'momentane gemeenschap' creëert? Gaat ook op dit punt de vergelijking met een *event* als een multicultureel festival op? Bij het geheel van de bezoekers komen eenduidig 'sociale' waarderingscategorieën (samen met mensen die ik goed ken/met onbekenden) niet op de eerste plaats. Bovendien, niet alle categorieën bezoekers ervaren verbondenheid met andere mensen: kerkgangers sterker dan niet-kerkgangers, vrouwen wat sterker dan mannen. Ook in de religieus-spirituele dimensie 'scoren' kerkgangers hoger dan niet-kerkgangers. Per activiteit kan de beleving natuurlijk nog aanzienlijk verschillen. De beleving van een concert is anders dan van een debat. Daar zijn op het tijdstip van

het schrijven van dit artikel nog vragen onbeantwoord gebleven. Voorlopig kunnen we zeggen dat de Kerkennacht voor een groot aantal deelnemers een gemeenschapsservaring tweeg heeft gebracht; voor anderen, in het bijzonder in de categorie niet-kerkgangers, was het ook mogelijk om individueel nieuwsgierigheid te bevredigen, de ruimte te ondergaan of een moment van bezinning te ervaren. ◀

Literatuur

- Boer, E. de & Roest, H.P. de (2012). *'Ik vond de kerk al cool'. Onderzoeksrapport*. Uitgave Raad van Kerken Nederland.
- Hagendorn-Saupe, M., Kleinke, H., Meinke, A. & Thänert, S. (2003). *Lange Nacht der Museen – eine empirische Untersuchung in Berlin*. Staatliche Museen zu Berlin, Heft 56. Berlin.
- De Bres, K. & Davis, J. (2001). Celebrating Group and place identity. A case study of a new regional festival. *Tourism Geographies* 3/3, 326-337.
- Duyvendak, J.W. & Hurenkamp, M. (red.) (2004; 2006). *Kiezen voor de kudde. Lichte gemeenschappen en nieuwe meerderheid*. Amsterdam: Van Gennep.
- Hilbers, J. (2006). *Celebrations for personal and collective health and wellbeing*. Sydney: University of Technology.
- Kemp, S.F. (1999). Sled dog racing: The celebration of cooperation in a competitive sport. *Ethnology* 38, 81-95.
- Lee, I., Arcodia, Ch., Lee, T.J. (2012). The key characteristics of multicultural festivals. A critical review of the literature. *Tourism Management* 33/2, 334-340.
- Misener, F.E. & Mason, D.S. (2006). Creating community networks: Can sporting events offer meaningful sources for social capital? *Managing Leisure* 11, 39-56.
- Misener, F.E. & Mason, D.S. (2009). Fostering Community Development Through Sporting Events Strategies: An Examination of Urban Regime Perceptions. *Journal of Sport Management* 23, 770-794.
- Mommaas, H. (2004). De kudde is dood, lang leve de

- kuddes. In: Duyvendak en Hurenkamp. *Kiezen voor de kudde. Lichte gemeenschappen en nieuwe meerderheid*. Amsterdam: Van Gennep.
- Roest, H.P. de (2012). De Kerkennacht als oecumenisch festival van verbinding. Magliano-Tromp, Joh. & Tolsma, M. (2012). *Liber Amicorum* voor Marius van Leeuwen. Amsterdam: Balans.
- Salamone, F. (2000). *Society, Leisure, Culture and Play: An Anthropological Reference*. Lanham, Maryland: University Press of America.
- Turner, V. (1974). *Dramas, Fields and Metaphors*. Cornell University Press.
- www.nacht-der-kirchen-dresden.de/Besucherbefragung_LNK.pdf. Site bezocht: 15 mei 2012.
- www.ndkh.de. Site bezocht 15 mei 2012.

Henk (prof.dr. H.P.) de Roest is hoogleraar Praktische Theologie aan de Protestantse Theologische Universiteit, vestiging Groningen. hpderoest@pthu.nl

